

чення роботодавців до освітнього процесу, контрольних заходів (іспитів, заліків), проведення позааудиторної роботи (модельних судових засідань, роботи юридичних клінік), атестації випускників. Кар'єрне зростання випускників юридичних факультетів передбачає набуття практичного досвіду та успішне складання кваліфікаційних іспитів. На відміну від інших професій, випускники юридичних факультетів тільки згодом отримують доступ до професії адвоката, нотаріуса, судді чи прокурора. Період після завершення навчання для молодих юристів є періодом практичного випробування, остаточного визначення професійної придатності та спеціалізації. Результати кар'єрного зростання випускників, отримання ними доступу до юридичних професій є одним з основних показників діяльності факультету.

Таким чином, сутність реалізації Концепції студентоцентрованого навчання майбутніх юристів полягає у трактуванні освітнього процесу як синергії правової культури, освіти, науки та практики, різноманіття галузей гуманітарного знання (історії, психології, лінгвістики тощо), орієнтованої на всебічний розвиток особистості студента, його самовдосконалення упродовж життя.

1. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти: Закон України від 18 грудня 2019 р. № 392-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-20> (дата звернення: 10.04.2021).

2. Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 10.04.2021).

Халапсіс Олексій Владиславович
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ДИКТАТУРИ В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Римська республіканська політична система була налагоджена в такий спосіб, щоб зробити одноосібну владу неможливою, а саму цю систему Цицерон охарактеризував своєю відомою формулою: «магістратами керують закони, а народом керують магістрати, відповідно, магістрат – це закон, що говорить, а закон – це мовчазний магістрат» [2, р. 157]. У порівняно спокійні часи вона працювала практично без збоїв; ненависть до останнього царя була настільки великою, що римляни були готові терпіти очевидну громіздкість

державного апарату заради страхування від нових претендентів на царську владу.

Однак не завжди звичайними (ординарними) методами можна було вирішити всі проблеми. І тоді виникала потреба задіювати незвичайні методи, з чим і пов'язана поява екстраординарних магістратур. Справа в тому, що римська республіканська модель майже досконала для нормальних умов, але особливі випадки вимагають і особливих рішень. Якщо держава опиняється в небезпеці (через зовнішні загрози або через внутрішні проблеми), може виникнути необхідність концентрувати владу в одних руках для подолання кризи. Республіканська модель з її численними заборонами й протипагами не давала магістратам таких повноважень. Бували випадки, коли в умовах зовнішнього вторгнення консули не могли зібрати народне ополчення через протидію народних трибунів – ті просто користувалися своїм правом вето. Очевидно, що в подібних ситуаціях політичні лідери мусять мати надзвичайні повноваження. Але якщо наділити їх додатковими функціями на час кризи, у них може виникнути спокуса використовувати їх і після закінчення екстреної ситуації. Як поєднати вигоди республіканського правління, яке передбачало виборність, поділ повноважень і підзвітність суспільству вищих магістратів, із тими можливостями, які дає концентрація необмеженої влади в одних руках?

Вихід був знайдений вельми нетривіальний. У разі, якщо зовнішня чи внутрішня ситуація виходила з-під контролю та «нормальними» методами врегулювати її було неможливо, сенат ухвалював: «Нехай консули вживуть заходів, щоб держава не зазнала збитків». Після цього консули були зобов'язані призначити диктатора, якому переходила вся повнота державної влади, а республіканські магістрати автоматично опинялися в його підпорядкуванні [1].

Диктатор мав величезну владу. Він мав право приймати нові закони й скасовувати (або змінювати) дію чинних, мав право життя і смерті, був верховним головнокомандувачем, вищою судовою інстанцією тощо. У своїй діяльності він фактично не залежав від сенату (тільки для витрачання державних коштів йому потрібен був його дозвіл) і повністю не залежав від магістратів. Диктатору заборонялося лише виїжджати за межі Італії та з'являтися на коні всередині померію. Ця екстраординарна магістратура виникла в Римській республіці в 501 р. до н. е. та існувала до кінця III століття до н. е.

Необхідними для призначення диктатора вважали кілька причин, але найпоширенішими були: для ведення війни (*rei gerundae causa*), для прийняття законів і для приведення республіки до ладу (*legibus faciendis et rei publicae constituendae causa*), для придушення заколоту (*seditionis sedandae causa*). До таких екстраординарних заходів сенат вдавався досить часто: у V столітті до н. е. – 12 разів, у IV столітті до н. е. – 51 раз, у III столітті до н. е. – 25 разів.

Особливість римської республіканської диктатури полягає в тому, що диктаторські повноваження обмежені у часі: диктаторів призначали для вирішення кризової ситуації, але на строк не більше ніж 6 місяців. Після скла-

дання диктатором своїх повноважень усі ухвалені ним закони втрачали силу, а йому самому був гарантований імунітет від судових переслідувань за всі дії, учинені ним під час виконання екстраординарних функцій. Закон дозволяв неодноразове заняття магістратури диктатора однією особою. Наприклад, Луцій Квінкцій Цинциннат був диктатором двічі (у 458 і 439 рр. до н. е.), а Марка Фурія Камілла призначали на цю посаду п'ять разів (у 396, 390, 389, 368 і 367 рр. до н. е.). У такий спосіб римлянам вдалося майже неможливе: зберегти в недоторканності республіканські традиції, які в теорії не допускали повернення до одноосібного правління, та поєднати їх із практичною необхідністю, яка вимагала, щоб у надзвичайних випадках одноосібне правління все ж таки вводилося.

Римські диктатори ставилися до своїх повноважень як до важкого, але необхідного громадянського обов'язку. Цинцинната в 458 році довелося просити прийняти диктаторські повноваження, які він, розбивши еквів і вольсків, відразу ж склав, побувши диктатором 14 днів. Йому було куди поспішати, адже якби він затримався на цій державній посаді, його поле виявилось б необробленим. Доручити громадянам «допомогти йому по господарству», поки він виконує диктаторські повноваження й рятує республіку від зовнішнього ворога, або ж попросити матеріальну компенсацію за втрачений врожай Цинциннату й на думку не спадало (до речі, як і посадові особи грецьких полісів, римські магістрати виконували свої функції безоплатно).

Але якою б досконалою не була модель, врешті знайдуться люди, які будуть намагатися її спотворити. Інститут диктатури відроджується в I столітті до н. е., коли диктаторами стали Луцій Корнелій Сулла та Гай Юлій Цезар, які використали її для утвердження своєї особистої влади, знявши часове обмеження на виконання диктаторських повноважень. Дивно, утім, не те, що ця екстраординарна магістратура привернула увагу амбітних і пихатих політиків, які прагнули до абсолютної влади, а те, що вона проіснувала кілька століть без серйозних зловживань.

Перехід влади до Сулли (який усе ж таки склав свої повноваження за рік до смерті) і Цезаря (який таких планів, наскільки відомо, не мав) пояснюється «лихими роками» I століття до н. е., коли римське суспільство шукало нові форми політичного життя. Убивство Цезаря, який проголосив себе *dictator perpetuus* («вічним диктатором»), поклало кінець проєкту, який у разі реалізації перетворив би Рим у звичайне королівство східного типу. Однак у 44 р. до н. е. за пропозицією Марка Антонія посаду диктатора було скасовано, а становлення системи принципату (і навіть домініату) уже не пов'язували з ідеєю зосередження в одних руках усієї повноти влади.

1. Дементьева В. В. Магистратура диктатора в ранней Римской республике (V–III вв. до н.э.). Ярославль: Ярославский государственный университет, 1996. 128 с.

2. Cicero. On the Commonwealth and on the Laws / Edited by James E. G. Zetzel. New York, NY: Cambridge University Press, 1999. 207 p.